

KAROLINUM

ALENA
ŠPAČKOVÁ

MODERNÍ
RÉTORIKA
NA UNIVERZITĚ

PŘÍSPĚVEK
K METODICE
VÝUKY

Moderní rétorika na univerzitě

Příspěvek k metodice výuky

Alena Špačková

Recenzenti:

doc. PhDr. Josef Dohnal, CSc.

Mgr. Blanka Pravdová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2017

© Alena Špačková, 2017

ISBN 978-80-246-3708-2

ISBN 978-80-246-3734-1 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod	7
1 Rétorika – předmět pomocný, ale nezbytný	11
1.1 Význam a cíl předmětu	21
1.2 Rozsah a náplň předmětu	25
1.3 Pedagogická východiska	30
2 Kultura mluveného projevu I	43
2.1 Vnitřní a vnější technika projevu	43
2.2 Komunikace společenského člověka	49
2.2.1 Formy komunikace	52
2.2.2 Vznik, vývoj a funkce řeči	52
2.2.3 Struktura komunikace	53
2.2.4 Reflexní základ komunikace	58
2.2.5 Vnitřní řeč	59
2.2.6 Mozek, emotivita člověka a jeho řeč	60
2.3 Komunikace řeči = neurofyzilogický proces	63
2.3.1 Psychofyzické naladění řečníka	64
2.3.2 Metody zvládnání trémy	69
2.4 Image mluvčího	81
2.4.1 Řečníkův vzhled	85
2.4.2 Řeč těla	87
2.4.3 Verbální komunikace	90
2.4.4 Společenské vystupování	107
2.4.5 Závěrečný přehled doporučení	108
3 Kultura mluveného projevu II	115
3.1 Osobnost mluvčího	117
3.1.1 Osobní profil člověka	118
3.1.2 Poznávání sebe sama	119
3.1.3 Osobní členění promluvy	121
3.2 Argumentace	125
3.2.1 Principy, výzvy, zásady	126
3.2.2 Pseudoargumentace	128
3.3 Současné veřejné mluvené projevy	131
3.3.1 Druhy projevu a jejich specifika	133
3.3.2 Prostředky nepřímého ovlivnění	139
3.4 Neverbální komunikace	141
3.4.1 Detailní práce s rekvizitou	142
3.5 Čeština – naše mateřština	145

3.5.1 Diferenciace národního jazyka	146
3.5.2 Přejatá slova	148
3.5.3 Číslovky	149
3.6 Trénink prezentačních dovedností	151
3.6.1 Reakce na otázku z pléna	152
3.6.2 Přesvědčovací studie	153
3.6.3 Improvizace	155
4 Technika mluveného projevu	161
Závěr	167
Přílohy	173
I. Studijní plán KMP I	173
II. Témata mluvních cvičení ve školním roce 2015/16	175
III. Studijní plán KMP II	175
IV. Studijní plán TMP (individuální lekce)	176
V. Studijní plán TMP (skupinový seminář)	177
VI. Studijní plán DK I	178
VII. Studijní plán DK II	179
Použité zkratky	181
Summary	183
Literatura	185

(Hvězdička v textu odkazuje na příklad nebo úkol za závěrem dané kapitoly)

Úvod

Obávám se dne, kdy vývoj technologie předčí vzájemné lidské vztahy. To potom svět bude mít generaci idiotů.

Albert Einstein

Rétorika, věda a umění o přesvědčování, ač byla jako obor pojmenována až v 5. století před Kristem, je pevně spojena s mezilidskou komunikací odedávna. Naše kultura jako součást kultury evropské se dodnes inspiruje principy, které charakterizovaly rétoriku antického Řecka a Říma. Moderní rétorika postupy tohoto interdisciplinárního oboru aktualizuje, přizpůsobuje současnému stylu života, a i proto klade významný důraz na stručné a výstižné vyjádření zejména v rozhovoru.

Rétorika se vyučuje v nejrůznějších kurzech, ale od r. 1990 je čím dál častěji zařazována i do studijních plánů českých vysokých škol. Lze ji učit různými způsoby. Např.:

- jako teoretický předmět (přednášet historii a charakterizovat přínos nejvýznamnějších představitelů)
- zaměřit se pouze na jednoho autora a jeho dílo (např. probrat se studenty Aristotelovu Rétoriku a Poetiku)
- využít z rétoriky jen techniku řeči a soustředit se na artikulaci, ortoepii a zvukovou osnovu věty

- studenti si mohou osvojit řečnické dovednosti zcela prakticky v interaktivním semináři
- učitel může studentům přednášet, konzultovat s nimi v početně omezených skupinách nebo je doslova trénovat jako na cvičišti
- studenti mohou absolvovat rétorickou přípravu v rámci uceleného studijního plánu složeného z kurzů na sebe navazujících nebo se účastnit pouze jednosemestrální tréninkové přípravy.

Svůj příspěvek k metodice moderní rétoriky předkládám s pokornou nadějí, že můj vklad může obohatit výuku rétoriky i na dalších fakultách UK. Práce má sice deskriptivní charakter, ale jsem si jistá, že může posloužit jako užitečná didaktická pomůcka už proto, že (pokud vím) ucelená didaktika rétoriky v češtině dosud nebyla zpracována. Ukazuje, „co“ a „jak“ učit, aby absolventi kurzů moderní rétoriky mohli úspěšně prezentovat své myšlenky v monologickém i dialogickém jednání.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol:

V první definuji cíl a vyzdvihuji význam výuky moderní rétoriky pro budoucí uplatnění absolventů v praxi, přibližuji možný a na HTF UK ověřený rozsah předmětu i jeho programovou náplň, poukazuji na svá pedagogická východiska a konkrétně popisují principy, které se mi v učitelské praxi osvědčily.

Druhá, třetí a čtvrtá kapitola zachycují s relativně značnou podrobností obsah a průběh jednotlivých seminářů v kurzech KMP I a II i v kurzu TMP, protože chci svou pedagogickou činnost představit pokud možno komplexně a ukázat její směřování. Popisují svůj způsob výuky při praktické kultivaci mluvních výkonů studentů, protože chci inspirovat své současné a především budoucí kolegy. Nabízím svou v praxi ověřenou představu výukového schématu: povinný jednosemestrální kurz Kultura mluveného projevu I, a volitelné, po sobě následující a na sebe navazující jednosemestrální kurzy Kultura mluveného projevu II, Technika mluveného projevu, Dialogická komunikace I a II. Protože mým cílem je demonstrovat své postupy v kurzech moderní rétoriky pouze v ukázce, soustřeďuji se podrobněji na popis práce v kurzech KMP I a KMP II, s odkazem na metodiku v publikaci „Trénink techniky řeči“ přibližuji svou představu o kurzu TMP. Kurzy DK I i DK II jsou představeny pouze studijními plány v přílohách této práce.

Vycházím nejen z vlastního studia oboru herectví na DAMU, umělecké aspirantury a své pozdější umělecké praxe, ale především z trojí pedagogické zkušenosti:

- 1) Od r. 1990 se podílím na přípravě studentů Husitské teologické fakulty UK, kde jsem se úspěšně připravila k akreditačnímu řízení a dodnes učím předměty Kultura mluveného projevu, Komunikační dovednosti, Dialogická komunikace, Mediace a komunikace v sociální praxi a Liturgický zpěv.
- 2) Od r. 1994 do r. 2007 jsem vychovávala herecký dorost na Vyšší odborné škole herecké v Praze-Michli, kde jsem učila předměty Hlasová výchova a Rétorika.

3) Od r. 1991 dodnes pomáhám v kurzech a tréninkových konzultacích studentům a lidem z praxe nejrůznějších oborů, aby se s komunikačními partnery snáz domluvili a dokázali je přesvědčit.

Jedná se tedy o výchovu k profesím po mnoha stránkách rozdílným, a zároveň (z hlediska využití moderní rétoriky) v mnohém podobným. Protože jako pedagožka nejdéle působím na jedné z teologických fakult UK, příležitostně svou práci obohacuji o srovnání s řečnickou přípravou kněze.

Chci se podělit o své pedagogické zkušenosti a vycházejíc ze zmiňovaných praktických zkušeností předkládám svou vizi výukového programu pro ty, kdo by měli být schopni verbálně šířit své myšlenky na odpovídající (profesionální) úrovni.

Při přípravě podkladů pro akreditaci výukového programu moderní rétoriky jsem se inspirovala i výsledky každoročních anket mezi absolventy Husitské teologické fakulty a michelské VOŠH stejně jako informacemi získanými během nepravidelných konzultací s jejich potenciálními zaměstnavateli.

Moje výukové postupy jsou dozajista užitečné všem studentům vysokých škol, bez ohledu na jejich zaměření. Potvrzuje mi to osobní zkušenost z HTE, kde v jednom a tomtéž kurzu s úspěchem spolupracují studenti kněžství, sociální práce nebo religionistiky, a dokonce i „hosté“ z jiných fakult UK (právnícké, pedagogické, filozofické, sociálních věd, přírodovědecké). Pokud tedy v dalším textu práce použiju termín „student“, chápu ho jako zástupný pro studenty všech oborů na Univerzitě Karlově.

Mnoho postupů a metod současné rétoriky vychází z každodenní komunikační praxe se všemi potenciálními konflikty, k nimž může docházet. Proto mohou pomoci dotvářet studentovu osobnost, připravit ho pro jeho funkční působení na pracovním trhu. Zejména ocitne-li se jako reprezentant národní kultury v roli veřejného mluvčího, kdy se účastní společenského života, promýšlí politické otázky a může výrazně ovlivňovat veřejné mínění. Sám jako realizátor tohoto dění musí ovšem ovládat nejvýhodnější způsob jeho uskutečňování.

Služba vědě je životní cesta. Není to myšlenková konstrukce a spekulace, nýbrž hluboce zakotvené osobní přesvědčení a životní zkušenost, jež prosvitají veškerým lidským rozhodováním a jednáním, včetně mravního chování. V tom smyslu bude i činnost vědce-veřejného mluvčího vnímána jako „metoda – cesta za cílem“. Já pak ve svém pedagogickém úsilí nabízím techniky, jak tuto metodu aplikovat. Je-li metoda „cestou za cílem“, pak jednotlivé techniky jsou „milníky této cesty“.

Věřím, že můj popis inspiruje kolegy z oboru, i když nemohu zachytit všechno, co tvoří složitou a proměnlivou výukovou spolupráci učitele se studentem. S trochou nadsázky lze říci: V předkládané práci seznamuji s procesem, díky němuž je pro budoucí veřejné mluvčí snadnější „vést lidi k nebesům a nebesa zas k zemi“.¹

1 Kubíková, J. *Kažte evangelium*. Praha: Blahoslav 1992, s. 164.

/1/

Rétorika – předmět pomocný, ale nezbytný

Že já vším tímto psaním ne k tomu sloužiti usmyslil jsem kazatelům milým v Kristu Pánu bratřím a v té práci tovaryšům, aby jedni druhé přetřásali, ale aby jedni druhým toho příčinou býti hleděli, aby v jejich řečech a způsobích nebylo co přetřásati, čemu se smáti, zač se před rozumnými anebo i chytrými posluchači styděti.

Jan Blahoslav, *Vady kazatelův*

Nepopírám, že „Jestliže si Bůh člověka zavolá, pak mu k danému úkolu daruje i potřebné vybavení“.² Víím však zcela jistě, že ono vybavení se vyvolený člověk musí v zájmu svého poslání naučit používat. A to tak, aby svou funkci veřejného mluvčího plnil co nejsmysluplněji. Nestací „Celým srdcem a celou duší a veškerou silou přichystané poselství tlumočit a podle něho žít“.³ Veřejný mluvčí musí umět naladit své tělo, nástroj předávání myšlenek a emocí v jakémkoli projevu tak, aby všichni přítomní svým srdcem, svou duší a veškerou silou cítili, že tomu tak doopravdy je.

2 Kubíková, J. *Kažte evangelium*. Praha: Blahoslav 1992, s. 9.

3 Kubíková, J. *Kažte evangelium*. Praha: Blahoslav 1992, s. 152.

Navíc předměty z oblasti komunikačních dovedností pomohou vyvolat dojem opravdovosti i ve chvíli, kdy je mluvčí psychicky nebo fyzicky indisponován (rodinné problémy, nachlazení, třetí vystoupení v jednom dni). Většina vysokoškolským vzděláním podmíněných profesí patří mezi tzv. „pomáhající“ profese. Takovou profesi chápeme jako povolání, které je zároveň posláním. Pracovník pomáhající profese nesmí ošidit svou práci, a tím svého klienta, nesmí však ani zničit sám sebe, naopak může rétorickými dovednostmi do značné míry předcházet syndromu vyhoření. Podobně jedná i profesionální řečník.

Neobstojí námitka, že vše potřebné může student najít v učebnicích. Čtením těchto knih se dnešní adept řečnictví může spíše jenom inspirovat. Najdeme v nich totiž poznámky k vlastnímu přednesu řeči sice více či méně zpracované, ale většinou pouze v obecné rovině. K čemu je studentovi jedna z pěti praktických Rad pro dobrého řečníka „Stále stejný tón unavuje“,⁴ když neví, co konkrétně udělat, aby projev nebyl monotónní. Myšlenka „Můžete dát do kázání celé své srdce, ale nedáte-li tam bránici, moc vám to nepomůže“⁵ je bezpochyby pravdivá. Ovšem nejen budoucí kněží, ale i studenti např. učitelství na pedagogické či filozofické fakultě se mají pod odborným vedením naučit, jak prakticky tvořit hlas od bránice. V literatuře z oboru homiletiky najdeme i rady z neverbální komunikace: „... aby na kazatelně kazatel ne maňasem a špalkem, ani zase zápasníkem neb kejklířem nebyl, ale člověkem nábožným.“⁶ Za svoje studenty se ptám: jak neverbálně komunikuje člověk nábožný a jak si mohu být jista, že tak působím, když „připravovat si příslušná gesta před zrcadlem je nejen trapné, ale zrovna hříšné a Boha urážející“.⁷ Takové rady případnou dnešnímu studentu opravdu zvláštní a nekonkrétní, možná i směšné.

Proto jsem publikaci *Trénink techniky řeči* koncipovala jako cvičebnici nejen s výkladovými pasážemi, teoretickými informacemi a texty k procvičování, ale také s podrobnými metodickými návody a varováními, aby i samostatně trénující osoba mohla dojít k žádoucímu výsledku.

S nekonkrétními, i když jinak formulovanými doporučeními se setká zájemce o řečnické dovednosti i v dnešních kurzech určených lidem všech oborů („Na to dejte pozor“, „Prezentace je šou“, „To si ohlídejte“, „Na to se soustřeďte“, „To nedělejte“...). A když se v literatuře setkáme s konkrétním doporučením, pak často chybí zdůvodnění a inspirace k tomu, jak si potřebnou dovednost osvojit. Výjimkou mezi autory je např. Christine Scharlau – v jejím díle pojmenované zákonitosti, souvislosti, praktická cvičení i inspiraci k vlastnímu hledání najdeme.

4 Smolík, J. *Radost ze slova*. Praha: Kalich 1983, s. 106.

5 Kubíková, J. *Kažte evangelium*. Praha: Blahoslav 1992, s. 143.

6 Komenský, J. A. *Naučení o kazatelství in Dílo J. A. Komenského, sv. IV*. Praha: Academia 1983, s. 112.

7 Kubíková, J. *Kažte evangelium*. Praha: Blahoslav 1992, s. 145.

Příklady z teologických učebnic jsem uvedla jednak proto, že na teologické fakultě už téměř 30 let pedagogicky působím, ale také proto, že po celý středověk a ještě hluboko do novověku bylo kázání takřka monopolním nástrojem pro veřejné hlásání a prostředkování životních hodnot a norem. Jsem přesvědčena, že způsob, jakým svůj vzkaz odevzdáme, může mít při působení na posluchače rozhodující vliv. To věděli veřejní mluvčí už v antickém světě: „V řečnictví rozhoduje pouze přednes... Bez něho nejlepší řečník nemá žádného významu, prostřední však, je-li jím opatřen, může často i nejlepší překonati. Jemu prý Démosthenes přisoudil první místo, jemu i druhé, jemu i třetí, když se ho otázali, co jest v řečnictví nejpřednější.“⁸ A přestože první křesťanští myslitelé středověku se od antické rétoriky distancují („Sv. Jeroným v listu adresovaném panně Eustochium staví do protikladu četbu Knihy žalmů a Horatia, evangelních textů a Vergilia, Cicerona a apoštola Pavla. Svou antirétorickou argumentaci vyhrocuje tvrzením, že nelze pít najednou z poháru Kristova i ďáblova“⁹), později dochází k obratu v hodnocení rétoriky a postupně se stává syntézou schopností stylizačních i interpretačních, „uměním vyjádřit“ a také lépe pochopit události, příběhy, myšlenky. „Klíčová postava západního křesťanství Augustin si jako první uvědomuje, že ve vzrušené polemice o to, zdali rétorika jako nejmarkantnější složka dědictví antiky je pro hlasatele křesťanské víry přijatelná či nepřijatelná, nestačí zaujmout pouze povšechné stanovisko. Za daleko důležitější a aktuálnější Augustin považuje úkol vypracovat rétorickou doktrínu novou, která by vyhovovala soudobým požadavkům církve.“¹⁰

Pravdivost a aktuálnost tvrzení klasiků rétoriky o důležitosti přednesu nám ostatně potvrzuje současný zvýšený zájem o techniku mluveného projevu (respirace, fonace, artikulace a ortoepie) mezi lidmi z praxe na manažerských pozicích. Ěru „prezentačních dovedností“ (bohužel mnohdy učených a trénovaných jen vnějšně, a proto ne s trvalými výsledky) vystřídaloba doba vyjednávacích dovedností a dnes vzrůstá počet těch, kteří si uvědomují, že je důležité umět svůj projev před plénum či v rozhovoru dobře vystavět, ale rozhodující konkurenční výhodou je dovednost podmanit si komunikační partnery hlasem a tělem.

Moderní rétorika nečerpá jen z historie. Tak jako antická rétorika i dnešní věda a umění jak přesvědčit druhé je úzce spjata s praktickým životem, inspihuje se jím a bezprostředně reaguje na impulsy z praxe. Samozřejmě vím, že mluvní aktivita vědce nespočívá pouze v činnosti badatelské a popularizační rétoriky, kdy svým projevem získává početné publikum. Neméně důležité jsou jeho osobní rozhovory při jednání se sponzory, členy zastupitelstev, mluvní výkony při práci v dobročinných nadacích, vědeckých společnostech, oborových organizacích či ve školách, moderování konferencí apod. Při těchto

8 Cicero, M. T. *O řečnictví*. Praha: B. Hendrich, Biblioteka Henriada 1940, s. 71.

9 Kraus, J. *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia 1998, s. 59.

10 Kraus, J. *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia 1998, s. 66.

a podobných vystoupeních musí rovněž působit přesvědčivě, bezprostředně a přitom nejen z hlediska obsahu profesionálně.

Současné dění ve státech Evropské unie a procesy světové globalizace kladou na pomaturitní vzdělávání nové a velmi náročné požadavky. Jednotící se světová civilizace, ekonomický a politický vývoj lidské společnosti, technologické a komunikační proměny sociálního prostředí, dostupnost a kvalita informací, změny životního stylu a mnohé další vyvolává stav radikální plurality.

Na začátku 21. století, kdy žijeme v tzv. „přetechnizovaném úprku“, uvědoměli mluvčí dokáží posoudit, jak výrazně jim cílené využití řečnických prostředků pomůže urychlit a zprůhlednit jejich snahu vyhovět partnerovým i svým lidským potřebám, díky znalostem z problematiky rétoriky dovedou mezilidskou komunikaci k vzájemnému obohacení zúčastněných. I proto zájem o moderní rétoriku trvá.

Situaci komplikuje i skutečnost, že kultura mluvy v naší společnosti je problematická. Vesměs klesající úroveň vyjadřování mluvčích mimo jiné odráží stav péče o kultivaci mluveného projevu v celé naší společnosti. K „verbální impotenci“ vedou dnešní uživatelé češtiny nejen metody vzdělávání na školách a způsob života ovlivněný technickými pomůckami – s tímto problémem se vyrovnávají všechny technicky vyspělé státy světa. U nás je to navíc i fakt, že studiu cizích jazyků Češi během života věnují většinou více času než péči o svou mateřštinu (zvláště o její mluvenou podobu). Proč tomu tak je: globalizační procesy formují zcela nové prostředí i v oblasti profesionálních mluvčích – nezbytným dorozumívacím prostředkem je angličtina, její perfektní znalost je mnohdy podmínkou pro získání práce nebo renomé v zahraničí. V dnešní době sílí poptávka po kurzech moderní rétoriky vedené v anglickém jazyce, a to i v těch organizacích, kde je hlavním dorozumívacím prostředkem čeština. Už dlouho pozorujeme, jak mluvčí podléhají negativním důsledkům globalizace – např. ve slovní zásobě nadměrné používání cizích slov, ve zvukové osnově věty překotné tempo a monotónnost řeči, v technice řeči nedbalá artikulace nezřídka „obohacená“ cizím přízvukem, nedostatečné využívání hlasových rejstříků, v řečnických projevech přejímání klišé. Po vstupu do EU je ovšem právě národní jazyk důležitou součástí uvědomění si kulturní svébytnosti národa. Proto je důležité připomínat si, že úroveň dikce je obrazem vztahu mluvčího k jeho okolí i k němu samotnému. Že se nejedná jen o tvůrčí schopnost logicky uvažovat a přesvědčivě prosazovat svůj názor, ale i o projev vlastenectví.

Veřejný mluvčí při přednášce vychází ze svých vědeckých podkladů a zpravidla v komunikační situaci jedná svými slovy. Na besedě s posluchači či v rozhovoru s představiteli médií jedná úplně sám za sebe. Většina toho, co komunikačním partnerům sdělí, jsou jeho vlastní myšlenky. Ve všech uvedených a jim podobných komunikačních situacích by se mělo jednat o stručně, výstižně a logicky vystavěnou výpověď, pronesenou takovým způsobem, aby hovořící zapůsobil na posluchače sympaticky, fundovaně a spolehlivě. Součástí mnoha dnešních profesí je veřejný mluvený projev, nejvýraznějšími reprezentanty

jsou pak určitě umělci, teologové, učitelé a politici. Podstatou role veřejného mluvčího (a tu obecně známý vysokoškolsky vzdělaný člověk, např. věhlasný lékař plní, ať chce či nechce, protože jeho vystoupení na veřejnosti mohou být i tzv. „vedlejšími produkty“) je šíření konkrétních myšlenek a upevňování víry v jejich smysluplnost u jednotlivých občanů prostřednictvím komunikace soukromé i veřejné. Troufám si tvrdit, že právě absolvent univerzitního vzdělání by měl využívat všech příležitostí, kdy se může aktivně účastnit společenského života, co možná nejvíc. Díky svému intelektu a získaným schopnostem přetaveným během školního výcviku v řemeslné dovednosti by měl být odhodlán a mocen nejen slovy svých nadřízených, ale i sám za sebe pomáhat lidem věřit v dobro, sytit je nadějí a ve všem svém mluvním konání láskou a ušlechtilostí prozařovat okolní svět. Vzpomeneme si asi na věcné a zároveň emocionálně působivé projevy řady herců, kteří se stali nejbližšími spojenci studentů v roce 1989. Příkladem ze současné doby jsou charitativní a osvětové aktivity hereckých osobností spojené s veřejným mluvním projevem (Simona Stašová, Tereza Kostková, Jitka Čvančarová...). Můžeme také posoudit přesvědčovací schopnosti současných kandidátů na prezidenta nebo reprezentantů UK na nejvyšších postech. Jestliže veřejně známou osobnost značná část občanů vnímá jako kulturní vzor, leží na něm velká profesionální zodpovědnost. A právě rétorika mu k pevným základům hlasové a mluvní výchovy poskytne prostředky pro formálně vytříbenou mluvu.

V seminářích Kultury mluveného projevu od roku 1990 své studenty přesvědčuji, že národní kultura jim opravdu může být v životě oporou, a naopak, že mohou svým mluvním jednáním pomoci národní kultuře.

V úvodu své práce, motivované snahou o reflexi své dosavadní pedagogické práce a touhou vybojovat předmětu Rétorika na vysokých školách trvalé a důstojné místo v učebních plánech, si dovoluji blíže určit pojem „Kultura mluveného projevu“. Jeho naplnění je totiž předpokladem toho, aby řečník při vlastním přesvědčování byl úspěšný.

Můžeme spolu s Janem Potměšilem, hercem divadla Kašpar, cítit, že „Kultura je zpráva o stavu lidského srdce, očištná lázeň pláče i smíchu. Každý den je slavnostní premiérou a každý z nás v ní znovu dotváří svou roli na jevišti života.“ (Rozhovor v pořadu Dobré ráno s ČT, 12. duben 1998)

Zajímavý je i názor historika Dušana Třeštíka: „Kultura jako slovo má u nás úplně jiný obsah než ve světě. Tady je kultura synonymum pro umění, a v euroatlantické civilizaci znamená řád ... znamená obraz světa. Je souborem symbolů a stereotypů, podle kterých posuzujeme svět. Je to vlastně to, co učíme děti, když jim říkáme, jak se chovat v životě.“ (Magazín Hospodářských novin, 10. 1. 2003, s. 9)

Pojem kultura můžeme chápat jako souhrn zvyků, tradic a způsobů vyjadřování etických, estetických, politických, náboženských a dalších názorů člověka, to znamená, že kultura do sebe zahrnuje všechno, co formuje náš život, všechno, co ovlivňuje naše charakterové vlastnosti, naše myšlení a – co nás zajímá nejvíc – naše jednání. Kultura je to, v čem jedinec vyrůstá jako

člen lidské společnosti, jako příslušník konkrétního národního společenství, v němž na jeho psychofyzický rozvoj působí především vliv rodiny, školy, pracoviště a zájmových skupin.

Lumír Klimeš definuje kulturu takto: „Je to souhrn hmotných a duchovních hodnot vytvořených a vytvářených lidstvem a charakterizující historicky dosažený stupeň ve vývoji společnosti.“¹¹ Za podstatné považují výraz „vytvářených“, který dává jasně najevo, že kultura se vyvíjí v závislosti na vývoji lidské společnosti a na výsledcích její činnosti. Kultura tedy není jednou určená a neměnná norma, ale nepřetržitě, i když zvolna probíhající zušlechťovací proces.

Ke stejnému poznání dospějeme, když se soustředíme na etymologii slova kultura. Čeština převzala toto slovo z latiny, kde je výchozím pojmem sloveso „colo“ – „vzdělávám roli polní“. Ovšem, jak píše Pavel Eisner, „toto sloveso vyvinulo již v antické latině významy další, z nichž zvláštní váhu má význam „chovám v úctě“.¹² Každý se tedy může rozhodnout, že bude zvyšovat kulturu svého projevu z úcty k těm, s nimiž své komunikační situace uskutečňuje. Toto vědomí nechť je motivačním motorem především pro naše studenty, neboť oni si, ve školních lavicích přece jen vzdáleni nelítostné mašinerii praktického života, často nedokážou uvědomit, co úroveň svého mluveného projevu mohou získat nebo ztratit. Jak dokládá anketa poradenské firmy Goworr Consulting mezi 600 vedoucími pracovníky v zemích EU, dovednosti z moderní rétoriky jsou dnes ekonomickou nutností (Materiály poradenské firmy Goworr Consulting, 2007). Téměř tři čtvrtiny manažerů potvrzují, že způsob verbálního i neverbálního chování ovlivňuje průběh jednání a jeho výsledky.

Pojem kultura, byť nepřímou, vysvětluje básník František Halas: „Až někde tam v tichu a šerosvitu mýtů začíná se nejasně rozvíjet magický kruh našeho národního společenství. Na jeho obvodu rostou lípy, choulí se milíře i mohyly, a v samém pak středu tančí pohádkové bytosti, sídlí dobro i zlobohové, prorokují žreci, zpívá prostný lid, bojují i zmírají hrdinové. Tajemný všem, kdož se v něm nenarodili, je spásou a bezpečím žijícím uvnitř. Sílí slávou lidu i rodů. Jeho hvozdy ustupují časem mýtinám, božstva kříží, báje střídá poznání i historie, tvrze se proměňují v hrady, oltáře žárovišť v chrámy, myšlenka kvete řečí i kamením. Přicházejí pohromy i bouře, roztrhávají celistvost kruhu, ale ta se vždy znovu zázračně zaceluje... Plodivost minulosti s její slávou ústí v současnosti.“¹³

Pod pojmem „veřejný projev“ si nejčastěji představíme nějaký více či méně slavnostní proslov, informativní promluvu na domluvené téma, užití jazyka jako přesvědčovacího prostředku v konkrétní komunikační situaci. O veřejném mluveném projevu hovoříme tehdy, když jeden mluvčí oslovuje dva, tři a více posluchačů, kdy díky publiku vzniká veřejné mínění.

11 Klimeš, L. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN 1994, s. 411.

12 Eisner, P. *Rady Čechům, jak se hravě přiučiti češtině*. Praha: Odeon 1992, s. 154.

13 Halas, F. *Hlas domova*. Praha: Odeon 1979, s. 34.

Nechci však zužovat problematiku mluveného projevu jen na úroveň jazykového vyjadřování při veřejné řeči. Součástí prezentace mluvěcího je přece vždycky i tzv. „mlčící“ jazyk jeho těla, oblečení i celková upravenost zevnějšku a aplikace principů etikety. To všechno mluvený projev dotváří.

Zvyšovat kulturu mluveného projevu znamená vědomě pečovat o všechny pozitivní dispozice jedince v komunikační oblasti a cíleně je rozvíjet. Pochopitelně, nikoli o všech návycích, které lidé ve svých komunikačních situacích užívají, můžeme mluvit jako o kulturních. Každý takový nekulturní návyk, ať už se jedná o ledabylou výslovnost, nelogické členění promluvy, užívání tzv. vycpávkových slov, nedokončování vět, nevědomé přešlapování, absence poděkování za posluchačovu pomoc apod., potom brzdí účinnou a plynulou komunikaci a nedovoluje účastníkům jednání, aby se jako lidé rychle a přesně spojili, domluvili a vzájemně se obohatili.

Pochopitelně, že svou učební metodu jsem vytvářela nejen na základě svých hereckých, řečnických a životních zkušeností. Od prvopočátku své pedagogické činnosti jsem si byla vědoma, kolik proslulých autorů se již přede mnou danou problematikou zabývalo. Proto jsem prostudovala literaturu a snažila se využít rad a technik, které se osvědčily mluvěcím v minulosti a především které jsou aktuální dodnes. Jsem zajedno s klasiky, jakými bezesporu jsou Aristoteles, Cicero a první státem placený učitel rétoriky v Římě M. T. Quintilianus, když rétoriku chápou nejen jako prostředek přesvědčování komunikačního partnera, ale i jako prostředek sebekultivace mluvěcího a v dovednosti úspěšně mezilidsky komunikovat vidí zajištění soudržnosti lidské společnosti. Naprosto mě „vtáhla“ svou emoční věrohodností kázání Mistra Jana Husa. Souhlasím s Janem Blahoslavem a J. A. Komenským, kteří v zanedbávání kultury projevu vidí poškozování myšlenky, již rétor prosazuje. Bezpochyby mají pravdu ti, kdož tvrdí, že podstatné jsou myšlenky mluvěcího, nemohu se však ztotožnit s názorem, že nezáleží na způsobu jejich reprodukce. Jak stará literatura, tak i ta z 20. století a současná (např. Dale Carnegie, Jiří Toman, Jaroslav Kohout, Emil Hierhold, James Borg, Christine Scharlau) je určitě pro každého člověka zabývajícího se mluveným projevem nesmírně inspirativním zdrojem. Skrývá v sobě jen jedno úskalí: všechny uvedené rady vycházejí z praktických zkušeností autora v dané konkrétní komunikační situaci, která je dána počtem a charakterem účastníků, prostředím a dalšími okolnostmi. Každý, kdo chce užít určitou nabízenou techniku, musí nejprve užít dvou nejdůležitějších schopností mluvěcího a těmi jsou schopnost vlastního úsudku a empatie. Zvláště odborná literatura anglosaského světa (např. Lewis) vychází z jiné kulturní tradice a s ní spojeného způsobu života, a nelze proto všechno jen přejímat bez tvůrčí invence a bez schopnosti aplikovat poznané na konkrétní podmínky (to se týká např. melodie řeči při kladení otázek, frekvence užití oslovení, určitých postřehů z neverbální komunikace apod.).

Jestliže mluvěcí funkční principy moderní rétoriky ignoruje, jeho vystoupení bude sice kvantitativně hodnotné, ale kvalita jeho sdělení nedovolí posluchači informace plně přijmout. A v dnešním konkurencí nabitém světě se jistě

snadno najdou ti, kteří uspokojí posluchačovy nároky jak na kvantitu, tak na kvalitu předávané zprávy. A právě ti se na pracovním trhu spíš prosadí.

Svoje názory si ověřuji nejen účastí na školních bohoslužbách a náslechy v různých církevních sborech, sleduji absolventy herectví při moderátorské praxi v rozhlase či televizi. Rovněž připravuji studenty na konkrétní vystoupení, své klienty z řad profesionálů pak na důležitá jednání. Porovnávání různých výkonů v nejrozmanitějších podmínkách (čas a místo konání prezentace, počet posluchačů, typ společenství, vnější konkrétní podmínky a vnitřní aktuální situace) pro mne i mé studenty bylo a zůstává nenahraditelnou zkušeností, která pomáhá všem zúčastněným.

Jak rétorika úzce souvisí s oborem herectví, jsem si uvědomila při studiu inspirativního výkladu Jaroslava Vostrého. Ve své knize upozorňuje, že „herecká tvorba je projevem osobnosti, vyjadřující danou postavou svůj vztah k světu“.¹⁴ I pro řečníka, má-li působit přesvědčivě, je nezbytné, aby poznal svoje silné a slabé stránky. Mluvíme o hledání prvků pravdy. Díky tomuto poznání nejenže dokáže odhadnout svoje jednání v konkrétní komunikační situaci, ale pohotově může předvídat i partnerovu reakci.

Pokud má rétorika sloužit jako nástroj porozumění mezi lidmi, jako prostředek propojení a vzájemného mezilidského obohacování, pak musí řečník silné stránky své osobnosti kultivovat ve smyslu tvůrčího přístupu člověka ke skutečnosti i k sobě samému. Pěstovat vědomí osobnosti neznamená ji předělávat. Bourat a pak znovu stavět, jak se někdy říká, vždycky znamená respektovat individuum, originalitu, kterou přináší, a s touto úctou dávat rady, vést cvičení. Učitelovou povinností je pěstovat studentovo zdravé sebevědomí, spolu s ním hledat, co je v něm nejzajímavější, nejskrytější, nejzranitelnější, upozorňovat na rizika. Pedagog při této práci neexhibuje. Inspiruje a sám stojí v pozadí. Zprostředkovává svému svěřenci setkání s ním samým, vyzývá ho, zcela v duchu klasické rétoriky, kdy řečník byl zároveň filozofem, k odpovědím na otázky „kdo jsem, jaký jsem, odkud přicházím a kam kráčím, co všechno mohu a chci“ a připravuje ho na nepřetržitý proces tvorby, což znamená nepřestávat se ptát, učit se dívat na věc z různých stran, nacházet variantní řešení. V řečnictví nic není absolutně špatné, nic není jenom dobře, je třeba jen určovat výhodnější a méně výhodné, chcete-li vhodnější a méně vhodné. Trénink poznávání sebe sama pak studentovi pomáhá při vytváření reálnějších představ o komunikační situaci. Dobrý učitel jej vede tak, aby bral vážně nikoli sebe sama, ale svou práci. Tento postoj posiluje pocit vnitřní svobody, nadhled, smysl pro humor a tvořivost.

S pojmem osobnost se pojí prvek kvalifikačního profilu zdaleka nejen řečníka – „talent“. Tak jako dobrý herec „miluje divadlo v sobě, a ne sebe v divadle“, tak ani řečník se nesmí povrchně předvádět. Proto v diskusi neprosazuje svůj názor za každou cenu, v konkrétních příkladech se nestaví do pozice hlavního hrdiny a dokáže aktivně naslouchat. Vědec stejně i v roli řečníka

14 Vostrý, J. *Předpoklady hereckého projevu*. Praha: MŠMT 1991.

začíná pokorně vždy jakoby od začátku, stále se něco učí, a tak postupuje na té nikdy nekončící cestě sebezdokonalování kupředu.

Lidské síly uvádí do pohybu nenásilný útok nejen na intelekt, ale i na citovost, vůli a mravní smysl. Pak ze studentů našich fakult nevyrostou jen ti, pro něž je příležitostná úloha veřejného mluvčího jen méně důležitou doplňkovou činností jejich badatelské práce, ale i ti, kteří v sobě poneseou a budou schopni předávat moudrost a lidskou důstojnost. Dnešní člověk by také měl vědět, jak se bránit proti nejrůznějším „přesilovým hrám“ v mezilidské komunikaci, aby si zachoval svou svobodu a nezávislost, a neztratil tak čistou radost z tvorby. Jakými prostředky si chránit osobnostní svobodu, radost z uvažování, poznávání a chápání okolního světa, aby mohl vzniknout předpoklad pro vědomou a svéprávnou existenci, to radí moderní rétorika.

Jaroslav Vostrý dále ve své knize rozkrývá pojem „aktivizovat se“. Je nesporné, že své psychofyzično ladí do tzv. „zlatého harmonického bodu“ nejen divadelní umělec, ale i veřejný mluvčí. Zaujmout svým vyzařováním znamená vyvinout bytostnou aktivitu, vynaložit energii na to, aby tvořivá síla pulsovala i mimo tělo mluvčího. Pro to, abych svými myšlenkami posluchače zasáhl, nestačí být „chyby prost“. Rétorika je jedním z učebních předmětů, kde se student učí osvobodit od nežádoucí tenze a zároveň udržovat tonus odpovídající svobodnému osobnostnímu projevu.

Mylně se někteří diskutéři domnívají, že při neformálních besedách nebo tzv. civilních mluvených projevech je navození stavu uvolněné aktivity zbytečností a svým posluchačům předkládají zmatené a mnohdy i nesrozumitelné „cosi“, protože jednají poddimenzovaně. Druzí zase ve snaze působit odborně zdatně udržují zbytečně celé tělo v přepětí. Nejen na přednáškách či seminářích, ale kdykoli jedním jako profesionál s lidmi, musím sám sebe pocítit se všemi možnostmi, vysílám a přijímám signály, zprostředkovávám a prožívám zpětnou vazbu.

Z hesel, která Jaroslav Vostrý rozebírá, mě v souvislosti s rétorikou zaujal i pojem „reagovat“. Názorně podtrhuje, jak herecká schopnost reagovat souvisí se vzrušivostí, spontánností a citlivostí. Rétorika vede mluvčího k citlivosti na partnera, učí vnímat neverbální podněty a působit vstřícně např. pomocí techniky „zrcadlení“. Soudobá rétorika však také řečníka vede, a to bývá pro mladé lidi často obtížné, k sebeovládání. K úspěšným technikám v případě hrozícího konfliktu patří např. asertivní zvládnání námitek. I když tyto dovednosti absolvent fakulty nepoužije při své práci v laboratoři, při jednání s podrážděnými kolegy, nadřízenými či klienty určitě ano. Rétorika tedy prospěje celkové atmosféře jednání.

Dalším z předpokladů kultivovaného mluvního projevu je schopnost „komunikovat“. Pochopitelně hovoříme o sdílení se prostřednictvím přímé osobní komunikace. Eticky jednající řečník chce svou hlavní činností přispět k posilování harmonie a vyrovnanosti v lidské společnosti. Takže nejen přesvědčuje (přesvědčují i peníze), ale posiluje to nejhodnotnější, co v nás lidech je. Znalost komunikačních zákonů a jejich praktické uplatňování v symetrickém,

komplementárním i metakomplementárním vztahu bezpochyby usnadňuje komunikujícímu jedinci dorozumění s druhými, zvláště tehdy, když z nějakých důvodů musí vnitřní techniku výrazně doplňovat technikou vnější.

Během rétorických tréninků probíhají cvičení rozvíjející formulační dovednosti a slovní zásobu. Absolvent kurzů rétoriky by měl pohotověji zvládnout nečekanou situaci, proto se věnujeme i tréninku improvizace. Taková cvičení prospívají i nejnadanějším, protože stejně jako v hereckém, tak i v řečnickém umění platí „hranic nelze dosáhnout a není umělce, který by byl vybaven dokonalostí“.

Další pojem v pořadí – „intonovat“ téměř automaticky vyvolá asociaci „boj s monotónností“. Práci se zvukovou osnovou věty studenti rétoriky procvičují na vybraných větách s různým intonačním průběhem, a to ve spojení s proměnlivými okolnostmi komunikační situace (např. v roli agresivního, flegmatického, vstřícného ... komunikačního partnera), ale i interpretací textů antických řečníků. Jak dějiny rétoriky dokládají, termín „prožívat“ najdeme jako jednu ze základních schopností úspěšného řečníka už u Aristotela, když chtěl po řečníkovi patos, tedy emocionální vzrušivost. Mluvčí neoslovuje pouze ratio posluchačovy osobnosti, chce na něho zapůsobit komplexně, a proto používá i emocionální energii. Rovněž Cicero vyzýval své žáky ke studiu divadelních rolí, aby rozvinul jejich schopnost extrovertního jednání.

K vybraným předpokladům hereckého projevu podle Jaroslava Vostrého chci přidat ještě jeden pojem – „myslet“. Je naprosto zřejmé, že schopnost myslet je pro vysokoškoláky jakéhokoli oboru tou základní. A nápomocnost rétoriky v tomto ohledu je jasná na první pohled. Tento předmět tříbí studentovu – podle Aristotela nejpozoruhodnější lidskou schopnost – samostatně myslet, věcně a logicky pojmenovávat skutečnost. Podmínkou úspěchu v tomto konání je vzdělanost a široký rozhled. „Jako se ptáci rodí k letu, koně k běhu, šelmy ke krutosti, tak nám je vlastní čilost, důvtip myslí, a proto se věří, že duše je nebeského původu.“¹⁵

Pasivita v myšlení je pro tvůrčí práci nebezpečná, protože kvalita myšlení podmiňuje kvalitu vyjadřování a naopak. Úspěch novátorské práce je nezřídka závislý na dovednosti rychle a správně se rozhodnout. Bude-li si student poctivě osvojovat rétorické postupy, procesu přemýšlení se nevyhne. Rozvíjí si schopnost vlastního úsudku, tím osvobozuje svou tvůrčí osobnost a je pak vybavenější pro akce na pracovišti, ale i jinde na veřejnosti. Vědec vystavuje svou práci kritickým očím veřejnosti a měl by být schopen svoje postoje obhájit. Stejně tak musí umět, jako reprezentant národní kultury, pronést svůj názor, aniž by odříkával naučený monolog. Ačkoli současná rétorika už není propojena s filozofií tak, jak tomu bylo v antickém světě, s myšlením jako takovým je spojena naprosto pevně.

Je nade vše pochybnost, že si studenti rozvíjejí řečnické dovednosti během tréninkových konzultací, kdy znalost komunikačního procesu se všemi jeho

15 Quintilianus, M. F. *Základy rétoriky*. Praha: Odeon 1985, s. 27.